

de cephesinde pencere kemerleri arasındaki madalyonlar, kemer başlangıcı hizasındaki silme, saçak kenarında sıralanan tomurcuklar, kubbe kasnağındaki saat ile yuvarlak pencereler ve nihayet kubbenin tepesindeki çıkıntı binada mevcut değildir. Böylece muvakkithânenin Fossati'nin çizimine göre daha sade ve gösterişsiz bir biçimde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Ayasofya Muvakkithânesi, meydana şadırvan avlusuna geçit veren yan kapının hemen iç tarafında olup cephesi yaya kaldırımını üstündedir. Kare planlı olan bu kâgir yapının cami tarafında bir kapısı vardır. Diğer üç cephede ise demir parmaklıklı üçer pencere içeriye aydınlatır. Ortada bir daire halinde sekiz sütun sıralanır. Bunların üstünde, sekizgen biçimli kasnağında dört pencere bulunan bir kubbe yükselir. Kubbe ve etrafındaki dehlizin çatısı kurşun kaplıdır. Tam ortada, profilli bir mermer ayak üstünde, son yıllarda kırılmış olan yekpâre kalın mermerden yuvarlak bir masa bulunmaktaydı. Ayasofya Camii müzeye dönüştürüldüğünde muvakkithânenin içindeki yazı levhaları ile bazıları çok değerli olan saatler de dağıtılmıştır. Muvakkithâne müzenin bürosu haline getirildiği sırada içine mimari ifadeyi bozan bazı bölümler yapılmıştır.

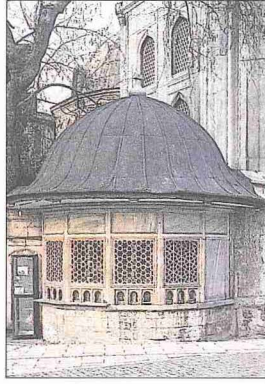
Ayasofya Muvakkithânesi, bu çeşit yapıların içinde en gösterişli olanlardan biridir. Hepsinde XIX. yüzyılda yapılan muvakkithânelerden Tophane'de Nusretiye, Üsküdar'da Selimiye ve Dolmabahçe camilerinin muvakkithâneleri gerek dış mimarileri gerekse süslemeleri bakımından Ayasofya'daki gibi iddialıdır. Türk devri boyunca beş yüzyıl İstanbul'un en önemli ibadet yeri olan Ayasofya'nın Türk devrine ait eklerini de değerlendirmek ve onları ilk yapılış gayelerine uygun bir biçimde teşhire açmak, bunun için Ayasofya Muvakkithânesi'ni ilk yapıldığı ve uzun yıllar kullanıldığı gibi saatleri, duvarlarını süsleyen vakit ve saat ile ilgili yazı levhaları ve diğer eşyası ile döşeyip tek Türk muvakkithânesi örneği olarak yaşatmak, Türk kültür mirasının tanıtılması bakımından önem taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Türkleri İlmî Tarihinde Muvakkithâneler", *Atatürk Konferansları*, 1971-1972, Ankara 1975, V, 236; Azâde Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *VD*, IX (1971), s. 286-287; Semavi Eyice, "Ayasofya Horologion'u ve Muvakkithânesi", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, IX (1983), s. 15-24, ayrıca 17 resim ve çizim.

SEMAVİ EYİCE

Ayasofya'nın çevre duvarına bitişik olan sebil

AYASOFYA SEBİLLERİ. Ayasofya'ya komşu olan ve onun cami olarak vakfedilmesinden çok sonra yapılmış iki sebil binası vardır. Bunlardan birincisi caminin dış avlu duvarının güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Hangi tarihte ve kimin tarafından vakfedildiğine dair bir kayıt yoktur. İzzet Kumbaracılar bu sebinin, uzun zaman buranın sebilciliğinde bulunan İsmail Hakkı adındaki kişide görülen vakıfnâmeden, Sultan İbrâhim (1640-1648) tarafından yaptırıldığını öğrenildiğini haber verirse de bu vakfiye yayımlanmadığı için doğruluk derecesi bilinmemektedir. Sultan İbrâhim döneminde hassa başmimarı Koca Kasım Ağa olduğuna göre, sebil eğer gerçekten bu padişah tarafından yaptırıldı ise bu minarın eseri olmasına ihtimal verilebilir. Uzun süre boş duran bu küçük hayır binası, 1960'lı yıllarda Belediye Zabıtası Turizm Merkezi olarak kullanılmış, daha sonra da büfe olarak kiraya verilmiştir.

Ayasofya Sebili mermerden yapılmış bir köşe sebilidir. Cadde seviyesinin yükseltilmesi sonunda gerçek nisbetlerini bozacak biçimde çukurda kalmakla birlikte klasik dönem Türk sanatının sade ve zarif ölçü ve özelliklerine sahiptir. Dört penceresinin altında üçer tane tas verme gözü vardır. Üzeri geniş ahşap bir saçak ve kurşun kaplı bir kubbe ile örtülmüştür. Batı tarafındaki mermer çerçevesi demir kanatlı bir kapı içeriye girişi sağlar. Kubbenin tepesinde taştan bir alem vardır. İçinde Bizans devrine ait olduğu dış yüzündeki kabartma süslemelerden anlaşılan mermerden oyulmuş bir tekne bulunmaktadır.

Ayasofya'daki ikinci sebil avlunun içinde, güney tarafındaki yan girişin başındadır. Bizans döneminde olduğu gibi Türk döneminde de camiye ana giriş olarak kullanılan ve son yıllarda bu fonksiyonu artık sona eren bu önemli geçit yerinin köşesinde bulunan sebil doksan derece-

lik bir köşe halindedir ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmeyen, mimari üslubundan dolayı XVIII. yüzyıla tarihlenen bir eserdir. Ancak bu yüzyıl içinde Ayasofya'da Sultan I. Mahmud tarafından 1740-1742 yıllarında yapılan ilâvelerin zengin işçiliği bu sebilde yoktur. Bu bakımdan onun I. Mahmud devri ilâvelerinden olması ihtimali zayıftır. 1950'lerde müdür makamı, sonra da personel bürosu olarak kullanılmıştır.

Ayasofya'nın bu ikinci sebili tamamen mermer kaplı olup dikdörtgen biçimli iki penceresi vardır. Bu pencerelerden birine üç basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Bu pencerenin önündeki yüksek seki, mermer sütunlara dayanan bir saçakla korunmuştur. Saçak geriye doğru uzanarak sebinin yanında sıralanan abdest musluklarını da örtmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 65; Kemal Altan, "Ayasofya Etrafında Türk San'at Ekleri", *Arkitekt*, sy. 9, İstanbul 1935, s. 267; Semavi Eyice, "Mimar Kasım Hakkında", *TTK Belleten*, XLIII/172 (1979), s. 799.

SEMAVİ EYİCE

AYASOFYA SİBYAN MEKTEBİ. Sultan I. Mahmud tarafından inşa ettirilen şadırvan, kütüphane ve aşhâne-imaret ile birlikte 1155 (1742) yılına doğru yaptırılmıştır. Üzerinde kesin inşa tarihini bildiren bir kitâbe yoktur. Ancak eski bir destanda şadırvanın güzelliği övülürken beraberinde sıbyan mektebinin de adı geçmektedir: "Bahtı müsait, kevkeb gibi / Su kandırır çeşme gibi / Hem yanına kıldı bina / Sıbyan nâzik mektebi // Misli yok devran içinde / Su çağlar her an içinde / Tâlim için dolu sıbyan / Mekteb-i irfân içinde".

Müstakil bir bina olarak Ayasofya'nın güneybatı tarafındaki avluda yaptırılan sıbyan mektebi, muntazam taş ve tuğla sıraları halinde yapılmış küçük ve zarif bir bina. Bu çeşit mekteplerin çoğunda görüldüğü gibi iki katlı olarak inşa edilmiştir. Alt zemin katının yarısı iki kemerle dışarı açılan bir mekân halindedir. Bugün camekânla dışarı ile bağlantısı kesilmiş olan bu mekânın hangi gaye ile yapıldığı bilinmemektedir. Ancak son devirde burası kahvehane olarak kullanılıyordu. Zemin katın diğer yarısı bevâb odası olmalıdır. Taş merdivenle ulaşılan yukarı kat kare bir mekân olup üç cephesinde üçer pencere ile bol ışık almaktadır. Üstü, kasnağın-

Ayasofya Sıbyan Mektebi

da pencereleri olan bir kubbe ile örtüldür. Merdivene komşu olan duvarda ise bir ocak bulunmaktadır.

1923-1928 yılları arasında düzenlendiği anlaşılan "Mekâtib-i Vakfiyye Cedveli" başlıklı bir sıbyan mektepleri listesinden anlaşıldığına göre, o tarihlerde burası Muhâsebe-i Umûmiyye tarafından imama kiraya verilmiş olduğundan mesken olarak kullanılıyordu. Ayasofya Sıbyan Mektebi caminin müzeye çevrilmesinden sonra bir süre büro olarak kullanılmış, sonraları da lojman haline getirilerek Ayasofya Müzesi müdürüne tahsis edilmiştir. Şimdi alt katı kütüphanedir.

Ayasofya Sıbyan Mektebi, İstanbul'daki bu çeşit eserler arasında klasik devirden sonra yapılanların en güzellerinden biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvanşarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 3; Muhtar Yahya Dağlı, *İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mânî Katarları*, İstanbul 1948, s. 34; Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1968, s. 68; Kemal Altan, "Ayasofya Etrafında Türk San'at Ekleri", *Arkitekt*, sy. 9, İstanbul 1935, s. 266-267; A. Turgut Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", *JTS*, II (1978), s. 65, nr. 262.

SEMAVİ EYİCE

AYASOFYA ŞADIRVANI. Sultan I. Mahmud tarafından bu camide girilen bazı tamir ve ek binalar inşaatı sırasında 1153 (1740-41) yılında yaptırılmıştır. Caminin güneydeki yan kapısı Türk devrinde de ana giriş durumunda olduğundan batı tarafındaki diğer girişi uzun süredir kullanılmamaktaydı. İşte burada hem bir sıbyan mektebi yaptırılmış,

hem de bu bina ile kapı arasındaki sahada büyük ve muhteşem bir şadırvan inşa edilmiştir.

Ayasofya Şadırvanı, başlıkları mukarnaslı sekiz mermer sütuna dayanan geniş açıklıklı sekiz sivri kemerli bir revaka sahiptir. Bütününü mermerden olan revak kemerlerinin üst dış yüzünde, altın yaldızla kabartma olarak Baltacızaade Mustafa Paşa'nın celf-sülûs hattıyla yazdığı bir kuşak yazısı vardır. Burada İmam Bûsîrî'nin Hz. Peygamber hakkında Arapça olarak kaleme aldığı "Kasîde-i Bürde"den on altı beyit yer alır. Aynı kısmın iç yüzünde ise bir kuşak halinde ta'lik hattıyla yazılmış bir tarih manzumesi bulunmaktadır. Bununla aşağıda zikredilecek diğer on altı beyitlik tarih manzumesi de Emin adlı bir şaire ait olup hattatı ise devrin ta'lik üstatlarından Ahmed Ârif Efendi'dir. Şadırvanın ortasında on altı bölümlü mermer su havuzu yer alır. Barok üslûpta çiçek kabartmaları ile süslü her bir bölümün tunç muslukları vardır. Havuzun üst kısmına yerleştirilen tunç şebekelerle suya yaklaşılmaya önlenmiştir. Şadırvanın inşasına ait diğer tarih manzumesi bu şebekenin üstünde panolar halinde bir kuşak olarak dolaşır. Bunların üstünde kubbe biçiminde bir tel kafes yapılarak suyun üstü kapatılmıştır. Havuzun ortasında ise mermerden bir şadırvan göbeği bulunmaktadır. Şadırvan revakının üstü geniş bir ahşap saçakla örtülmüş olup kurşun kaplıdır. Saçağın ortasında küçük bir kubbe yükselir. Ahşap saçağın tavanı altın yaldızlı ve çiçeklerle bezemiş renkli nakışlar ve çitalarla süslüdür. Kubbenin içi ise mavi zemin üzerine altın yaldızlı çitalarla panolarla ayrılmıştır. Tunç kafesin tepesinde lâle biçiminde istiflenmiş *وجعلنا من الماء كل شيء حي* ("Biz her şeyi sudan yarattık", el-Enbiyâ 21/30) âyeti yazılı bir alem yer almaktadır. Bu alemin daha küçük benzerleri, mermer havuzun her bir bölümünü ayıran sütunçelerin üst kısmında da tekrarlanmıştır.

Yapıldığı yıllarda Türk sanatı Batı'dan alınan barok üslûbun tesirlerini göstermeye başlamasına rağmen şadırvan, genel mimarisi ile sütünlü revakı, kemerleri ve yapının bütününe hâkim olan çizgileri itibarıyla klasik Türk üslûbu geleneklerine bağlıdır. Süslemenin bazı motifleri de Türk sanat üslûbuna ait olmakla beraber aralarında barok üslûptan gelen ilhamla yapılmış motifler de vardır.

Ayasofya Şadırvanı

Büyük bir itina ile inşa edilerek süslenen bu şadırvanın göz kamaştırıcı güzelliği, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına, belki de sonlarına ait bir bekçi destanında övülmüştür. On beş dörtlük halindeki bu destanda, "Hayrâtını nûr eyledi / Âlemi mesrûr eyledi / Ayasofya Camii'ni / Yeniden ma'mûr eyledi" denilerek Sultan I. Mahmud anıldıktan sonra şadırvanın güzelliği, "Bin konak yerden sayılır / Her gören ona kapılır / Böyle bir ra'nâ şadırvan / Ne yapılmış ne yapılır" mısraları ile övülmektedir.

Ayasofya Şadırvanı, başlı başına bir sanat âbidesi olarak Osmanlı devri Türk sanatında en büyük ve en ihtişamlı tek şadırvan örneğidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Suyolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 121; Muhtar Yahya Dağlı, *İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mânî Katarları*, İstanbul 1948, s. 38-39; Enver Tokay, *İstanbul Şadırvanları*, İstanbul 1957, s. 19; Erdem Yücel, *Ayasofya Müzesi*, İstanbul 1986, s. 30-31; Sezer Tansuğ, "18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı", *VD*, VI (1965), s. 93-110; R. Ekrem Koçu, "Ayasofya Şadırvanı", *İst.A*, III, 1484-1486.

SEMAVİ EYİCE

AYASOFYA CAMİİ

Benefşe Kalesi'nde
Kanûnî tarafından Fethiye adıyla
kiliseden çevrilen cami.

Mora'nın güney ucundaki üç yarımada'dan en doğudakinin doğu kıyısında olan Monembasia şehri ve kalesi 1248'de Bizans'tan Latinler'in eline geçmiş, 1460'tan 1464'e kadar papanın, 1464 ile 1540 yılları arasında da Venedik'in idaresinde kalmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında fethedilen kale 1687'de Morosini idaresindeki Venedikliler tarafından yeniden ele geçirilmişse de 1715'te tekrar Türk idaresine geçmiş,